

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Mart 2023, Cilt 7, Sayı 1

Atf/Citation: Yorulmaz Kahve, M. (2023). "Havâs-ı Mıknatıs Üzerine Bir Değerlendirme". *Edebî Eleştiri Dergisi*. 7(1), s. 156-166.

Merve YORULMAZ KAHVE*

Havâs-ı Mıknatıs Üzerine Bir Değerlendirme**

An Evaluation On Havâs-ı Mıknatıs

ÖZ

Yaradılıştan günümüze insanoğlunun hayatında büyük bir ilgi alanı teşkil eden değerli ve yarı değerli taşlar pek çok bilim dalının araştırma konusu hâline gelmiştir. Antik dönemden itibaren bu alanda eserler vermeye başlanmıştır. Osmanlı nesrinde özellikle Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş pek çok cevher-nâme vardır. Müstakil cevher-nâmeler incelendiğinde bir kısmının içerisinde "mıknatıs" ile ilgili bölümler oluşturulduğu ve mıknatısın da değerli-yarı değerli taşlar sınıfına dâhil edildiği görülmektedir. Bunun yanında çalışmamıza konu olan eser iki varaklık bir risaledir. 19. yüzyıla ait eserde mıknatıs taşının maddi ve manevi faydaları ile tesirleri anlatılmaktadır. Bu çalışma; Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 4327/3 numaralı nüshada müellifi Zeki Ali, müstensihî Şakir Şükrü Uşşakî el-Bursevî olarak verilen "Tercüme-i Havâs-ı Biberiye" adlı eserin içerisinde bulunan "Havâs-ı Mıknatıs" adlı risale hakkındadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eser ve muhtevası hakkında bilgi, ikinci bölümde metnin çeviri yazısı, üçüncü bölümde sadeleştirilmiş metin, dördüncü bölümde ise sözlüğe yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: mıknatıs, havas, tıp ilmi, Osmanlı nesri, yazma eser, değerli taş.

ABSTRACT

Since the beginning of humanity precious and semi-precious gems that are of great interest in human life, have become the research subject of many disciplines. Works have been produced in this area since antique era. In Ottoman prose there are many cevher-name (book for precious stones) especially those translated from Arabic and Persian. When the individual cevher-names are examined, it is seen that some of them have parts which are related to "magnet" and that the magnet is included in the category of precious stones or -semi precious stones. Furthermore, the work that is the subject of our study is a two-gold leafs (original name: varak) epistle. In this work from 19th century, the financial and moral benefits and effects of the magnet stone are explained. This work is about the epistle called "Havâs-ı Mıknatıs" which is included in the work called "Terceme-i Havâs Biberiye" where Zeki Ali is indicated as the writer and Şakir Şükrü Uşşakî al-Bursevî as the scribal in the Ankara National Library Adnan Ötügen Provincial Public Library Collection in the copy numbered as 06 Hk 4327/3. The work is formed with four sections. In the first section, information about the work and its content, in the second section, the translation of the text, the simplified form of the text in the third section, and the glossary of terms in the fourth section are given.

Keywords: magnet, havas, medical science, Ottoman prose, manuscript, precious stone.

* Öğr. Gör. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye / Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan, merveyorulmaz@hotmail.com ORCID: 0000-0001-6818-5759

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 12.01.2023 Kabul Tarihi: 11.03.2023 Yayın Tarihi: 25.03.2023 DOI: 10.31465/eeder.1233108

Giriş

Türk dilinin tarihî süreci içerisinde Osmanlı Türkçesi dönemi başta olmak üzere özellikle tıp ilmi alanında yazma eserlerin fazla olduğu görülmektedir. Bu alanda yazılmış kitaplarda hastalıklar, uygulanacak tedaviler, kullanılacak bitkiler ve bu bitkilerden ilaç yapımı gibi konular oldukça çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Bununla birlikte yine aynı süreçte değerli taşlar ve şifaları üzerine de el yazması eserlerin olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 4327/3 numarada kayıtlı “Tercüme-i Havâs-ı Biberiye” adlı eserin 46a ve 46b yaprakları arasında yer alan “Havâs-ı Mıknâtıs” adlı risaledir. İlgili risalenin müellifi hakkında ayrıca bilgiye yer verilmemiş olup bulunduğu eserin müellifi Zeki Ali, müstensihisi ise Şakir Şükrü Uşşakî el-Bursevî’dir. 17. yüzyıl olarak tarihlendirilen eserde yer alan bu iki yapraklık risale, mıknâtısın faydalarını anlatmaktadır.

Türk tarihi boyunca Anadolu coğrafyasında yazılmış Türkçe tıp kitapları mevcuttur. Bu tıp kitapları arasında muhteva olarak bitkilerin yanı sıra değerli veya değersiz taşların şifalarını anlatanlar da vardır. Örneğin, Muhammed b. Mahmud Şirvânî’nin müellifi olduğu “Cevher-nâme” Anadolu’da cevherlerle yazılmış ilk kitap; müellifin “Tuhfe-i Murâdî” adlı eseri ise ikinci Türkçe kitaptır (Argunşah,1991: 2). Kısacası Türkçe ilk cevher-nâme’lerin Osmanlı döneminde 15. yüzyıldan itibaren tercüme eserler olarak verilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Nitekim Türk dünyasında tüm dünyada olduğu gibi madenlerden ve taşlardan şifa umularak gerçekleştirilen ritüeller oldukça fazladır. Bazen halk arasında kocakarı ilacı olarak anılan ve bir kısmı hâlâ uygulanan ilaçlar, çareler, şifalar vardır. Milletlerin kültür tarihinde taşların önemli bir yer tutması ve taşlara anlam yüklenmesinin arka planında yer alan en önemli etken inanç sistemidir. Dinler tarihine bakıldığında gerek antik gerekse modern dönemdeki inanç sistemlerinde taş figürünün farklı ritüellerle anlamlandırıldığı görülmektedir. Mısırlıların taşları büyü için kullanmaları; Sümerler, Akadlar ve Babillilerin taşları hastalıklar için ve tılsım olarak kullanmaları; Romalıların taşları büyü ve fal için kullanmaları; Almanların şifa maksadıyla taş taşımaları, kaynakarak suyunu içmeleri taş kültürünün örneklerinden sadece birkaçıdır (Tanyu, 1987: 7-18). Bu örnekler Hintliler, Çinliler, Japonlar gibi daha pek çok milletin inanç sistemlerini de dâhil etmek mümkündür. Değerli veya değersiz taşların Türklerin inanç sistemlerinde de eskiden beri önemli bir yeri vardır. Türklerin yaratılış destanlarında, masallarında ve efsanelerinde taş kültüne dair pek çok iz bulmak mümkündür. Örneğin, Altay yaratılış destanındaki taş kültü bunlardan yalnızca biridir. Bu konuda yazılmış en kapsamlı çalışmalardan biri Hakkı Acun’un 1950 yılında AKM tarafından yayımlanan “Türk Kültüründe Taşlar” adlı eseridir. Hemen hemen tüm Türk dünyasında şifa için kullanılan taş veya madenler vardır ki mıknâtıs da bunlardan biridir. Her ne kadar mıknâtıs, sözlüklerde bir çeşit taş olarak yer almasa da metinlerde mıknâtısın taş kategorisine dâhil edildiği görülmektedir. Mıknâtısın şifa için kullanılması, kaynaklarda benzer şekilde ve genellikle ortak yöntemlerle ele alınması dikkat çekicidir. Birkaç örnek vermek gerekirse;

Tuhfe-i Murâdî’de mıgnâtıs: “Aristoteles mıknâtısı şöyle tarif eder: «Mıknâtıs ibtidada demir olmağa hazır idi, hararet ve yübuset üzerine o haddile galebe etti ki, içinde hiç rütubet komadı, bir kara yâbis ve berk taşa dönderdi. Bu sebepten, bu taş demiri sever, kendine çeker.» şeklinde tarif edilmiştir (Argunşah,1991: 13). “Tensûhnâme-i İlhânî” adlı eserde mıknâtısın Kızıldeniz’den çıkarıldığı ve çeşitli şifaları olduğundan bahsedilmiştir. “Acâ’ib el-Mahlûkât ve Garâ’ib el-Mevcûdât” adlı eserde mıknâtısın şifalarına ve fiziksel özelliklerine değinilmiştir. “Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb” adlı tıp metninde mıknâtısın gebelik ve doğumla ilgili şifalarına özellikle dikkat çekilmiştir. “Menâkıb-ı Süleyman A.S.” adlı eserde ise mıknâtısın dinsel ve büyüsel işlevlerine değinilmiş, bununla birlikte Süleyman peygamberin mıknâtıs taşıını elde etmesine dair rivayet yer almıştır (Daşdemir, 2014: 58-59). Daşdemir’in eser üzerine yaptığı

¹ “Cevher-nâme” kelimesinin yazımında Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNVER’in 2008 yılında yayınlanan “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı makalesi esas alınmıştır.

çalışmada, mıknâtisın işlevleri üç farklı şekilde tasnif edilmiştir. “Füyûzât-ı Mıknâtisiyye” adlı eserde mıknâtisın yararları, nasıl kullanılabileceği gibi konular yer almıştır (Şimşek, 2016: 13). Muhammed b. Garsû’d-dîn el-Halebî’nin tercüme ettiği “Cevher-nâme”de de değerli ve yarı değerli taşlarla birlikte mıknâtisın da tıbbî faydaları, kullanıldığı tılsımlar, türleri, çıkarıldıkları yerler gibi bilgiler verilmiştir (Murad ve Ateş, 2018: 97). “Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb” adlı eserde “Bir parça mıknâtis taşını boynunda taşıyan kişi zeki olur, hiçbir şeyi unutmaz, çocuğunu doğuramayan kadın mıknâtis taşını yanında taşırsa kolayca doğurur.” ifadelerine yer verilmiştir (Doğan, 2011: 126). “Kenzü’l- Havâs” adlı eserde ise mıknâtisın çekim kuvvetinin insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi, insanların birbirlerine muhabbet duymaları için kullanıldığı anlatılmaktadır (Uygun, 2013: 320).

Çalışmamıza konu olan “Havâs-ı Mıknâtis” adlı risalenin örneklenen metinlerden farkı, yalnızca mıknâtis taşını konu edinmesinin yanı sıra mıknâtis taşının manyetik özellikleri yerine mıknâtis taşını halk hekimliği açısından ele almasıdır. Eserin son yaprağına hicri 17 Rabîülevvel 1302 tarihi yani miladi 4 Ocak 1885 tarihi atılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki eser, içinde yer aldığı “Tercüme-i Havâs-ı Biberiye” adlı eserin aksine 19. yüzyıla ait olmalıdır.

1. Eserin Muhtevası

Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 4327/3 numaralı nüshada müellifi Zeki Ali, müstensihî Şakir Şükrü Uşşakî el-Bursevî olarak verilen “Tercüme-i Havâs-ı Biberiye” adlı eserin içerisinde 46a-46b yaprakları arasında yer alan “Havâs-ı Mıknâtis” adlı risale, mıknâtis taşının faydaları hakkındadır. Mıknâtis taşının eserde yer verilen faydaları, bu çalışmada dört başlık altında tasnif edilmiştir.

1. 1. Mıknâtisın Tıbbî İşlevleri

Çalışmaya kaynaklık eden yazmaya göre mıknâtisın tıp ilmi alanındaki işlevlerini iki ana başlık altında tasnif etmek mümkündür. Bu başlıklar altında yer alan şifalandırmalarda yöntem olarak mıknâtis taşını kişinin üstünde taşıması, suda bekletip suyunu içmesi, bir uzva bağlaması, mıknâtis taşının suyuyla yıkanması ve hasta olan uzvun üstüne konulması, sürülmesi anlatılmıştır.

1. 1. 1. Gebelik ve Doğuma Dair:

Türklerde halk hekimliği kapsamında gebelik ve doğum sürecinde şifa umulan sihirli taşlar vardır. Örneğin, Anadolu’da doğum esnasında kadının zorluk çekmesini önlemek amacıyla sağ uyluğuna uğurlu bir taş bağlanması inancı mevcuttur. Ankara’da bu taşın zümrüt taşı olması gerektiğine inanılmaktadır (Tanyu, 1987: 100). Eserde de benzer şekilde doğum sürecinde mıknâtis taşının şifalandırma işlevi örneklenmiştir.

“Mıknâtis taşını doğum yapacak kadının sol bacağına bağlasalar Allah’ın izniyle doğum yapar.” [46a/1-2]

“Üzerinde taşıyan adamın eşi hamile kalmaz, o yüzden hamile kadına yaklaştırmamasın yoksa kadın doğum yapar.” [46a/9-10]

“Sürekli düşük yapan kadınlar suda bekletip suyunu içerler.” [46a/11]

1. 1. 2. Hastalıklar:

Türk tarihinde hastalıkları bitki, hayvan ve madenlerden elde ettikleri ürünlerle şifalandıran kamlar/şamanlar, otacılar olmuştur. Bunların yansımaları bugün Türk dünyasının pek çok yerinde halk hekimliği uygulamaları, çalışmaya konu olan eserde tarif edildiği şekilde yaşatılmaya devam edilmektedir. Örneğin, sarılık hastalığı için Anadolu’da “İçi su dolu tasa altın atılır ve hastaya bir hafta bu tastaki sudan içirilir.” (Tek, 2021: 19). Görülmektedir ki şifa için kullanılan madenin türü değişse dahi işlevi aynıdır. Eserde mıknâtisın sarılık, Tatar kurdu, göz ve görme sorunları, kalp çarpıntısı, obezite, tüy ve kıl sorunları, unutkanlık gibi hastalıklara şifa olduğu üzerine reçeteler verilmektedir.

“Üzerinde tutulan adamın yürek oynamasını ve talimasını bitirir.” [46a/8]

- “Sarılık için suyundan içirirlerse bir miktarı ile ortadan kalkar.” [46a/14-15]
“Tatar kurdu olan kimse üzerinde tutarsa ortadan kalkar.” [46b/2-3]
“Sürekli görme zorluğu yaşayan kimse ağrısından kurtulur.” [46b/7-8]
“Gözünde kıl biten kimse gözüne sürerse hemen kaybolur ve bir daha çıkmaz.” [46b/8-9]
“Küçük çocukların üzerine koysalar dişleri çabuk çıkar.” [46b/9-10]
“Üzerinde taşıyan kimsenin gözü kuvvetli görür.” [46b/10-11]
“Unutkanlığı giderir ve artık işittiği hiçbir şeyi unutmaz.” [46b/13-14]
“Çok şişman bir kimse uygulasa veya suyuyla yıkansa şişmanlığı gider.” [46b/14-15]
“Genç delikanlının su ile ezip yüzüne sürseler kıl çıkmaz vesselam.” [46b/16]

1. 2. Mıknatısın Tinsel İşlevleri

İnsanlık tarihi boyunca hemen tüm inanç sistemlerinde, kendine ait bir kudreti olan taşlara itibar söz konudur. Bunların birçoğunun çeşitli mit ve efsanelerden evrilegeldiğini söylemek mümkündür. Bu durum insanlar üzerinde mistik, tinsel bir etki oluşturmaktadır. Taşlar zamanla tılsımlı, spiritüel bir metaya dönüşmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden eserde de mıknatısın tinsel işlevlerine özellikle bereket ve korunma ekseninde yer verilmiştir.

- “Üzerinde taşıyana köpek dokunmaz.” [46b/1]
“Bundan tesbih yapıp her ne için çekerse isteği hemen yerine gelir.” [46b/4-5]
“Hangi evde olursa o evde bolluk, bereket ve huzur olur.” [46b/6-7]
“Düşman kapısının önüne bir parça demir ile konsa o kişi dost olur.” [46b/11-12]
“Bu taş başında tutan kimse 366 bela ve musibetten korunur.” [46b/13]

1. 3. Ruhsal/Psikolojik İşlevleri

Türk kültüründe ruh hastalıkları söz konusu olduğunda ruhlarla bağ kurduklarına inanılan kamlar/şamanlar şifacı olurlardı (İnan, 1986: 75). Bu şifalandırma esnasında ayinler düzenlerler ve ayinlerde de çeşitli aletler, taşlar kısacası malzemeler kullanırlardı. Günümüzde ruh hastalıklarının tedavisinde kamlar/şamanlar tarafından uygulanan yöntemlerin yansımaları devam etmektedir. Çalışmaya konu olan metinde de mıknatısın ruh şifasına katkıları örneklenmiştir.

- “Uyku uyuyamayan kimse tutsa güzelce uyur.” [46a/12]
“Masum bir çocuk sürekli ağlıyor ise başı altına koyulunca uyur.” [46a/14]
“Hasta üzerine uygulayan adam bütün halkın nazarında sevimli görünüp herkes onu izzetle ve hürmetle karşılayıp o kimse hiç üzülmez ve daima mutlu olur.” [46b/6-7]
“Kibirli bir kimse taşına kibri gider.” [46b/12-13]

1. 4. Fizik ve Kimya Alanındaki İşlevleri

Çalışmaya kaynaklık eden eserde mıknatıs her ne kadar taş olarak geçse de demir oksit olan bu maddenin özellikleri fizik ve kimya ilimlerine de konu olmaktadır. Mıknatısın fiziki ve kimyevi özellikleri etrafında örneklere de bu eserde yer verilmiştir.

- “Üzerinde taşıyan adama yıldırım isabet etmez.” [46a/9]
“Su bulunmayan yerde ağzına alan kişinin susuzluğu gider.” [46b/1-2]
“Üzerine sarımsak sürülürse özelliği gider ve eğer sirke ile yıkanırsa tekrar yerine gelir.” [46b/3-4]
“Kişinin dilini buna sürseler parça parça olur ki bu çok bilinen bir şeydir.” [46b/5-6]

Sonuç

Türk kültür tarihinde tedavi süreçleri akılla birlikte inanışlar etrafında şekillenmiştir. Anadolu’da halk hekimliğinde inançlar temelinde değerli, yarı değerli veya değersiz taşların tedavi amaçlı

kullanımı kaynaklarda yaygın biçimde yer almaktadır. Osmanlı coğrafyasında 15. yüzyıldan itibaren tıp kitapları ve cevher-nâmeler tercüme edilmeye, yazılmaya başlanmıştır. Bu eserler içerisinde zaman zaman mıknâtis hakkında bilgiler yer almış olsa da yalnızca mıknâtisin tıp ilmi ve tinsel alandaki işlevlerine dair müstakil bir eser henüz bulunamamıştır. Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 4327/3 numaralı nüshada müellifi Zeki Ali, müstensihisi Şakir Şükrü Uşşakî el-Bursevî olarak verilen “Tercüme-i Havâs Biberiye” adlı eserin içerisinde bulunan “Havâs-ı Mıknâtis” adlı iki yapraklık bu risale ilk kez doğrudan ve yalnızca mıknâtis taşının şifalarını anlatması bakımından önem arz etmektedir.

Dikkat çeken diğer bir husus ise içerisinde yer aldığı eserin 17. yüzyıla tarihlenmesine karşın “Havâs-ı Mıknâtis”ın son yaprağında miladi 4 Ocak 1885 tarihinin atılmış olmasıdır. Bu tarih dikkate alındığında risalenin 19. yüzyıla ait olması muhtemeldir.

Çalışmaya kaynaklık eden eserde mıknâtis taşının tıp ilmi alanında değerlendirilebilecek şifaları daha çok gebelik ve kolay doğum, şişmanlık, göz ve diş hastalıkları, sarılık, kalp rahatsızlıkları gibi konularda yoğunlaşmıştır. Eserde, mıknâtis taşının işlevleri sadece tıp alanında değil insan ilişkileri, ruh sağlığı ve özellikle mistik konular çerçevesinde de yer almıştır. Buradan hareketle metinde yer verilen şifalandırmalar o dönem için genellikle tedavisinde çaresiz kalınan durumlara aittir. Görülmektedir ki inançlar gibi halk hekimliği tedavileri de ait olduğu milletin, kültürün karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Mıknâtisin şifalarına değinen diğer eserlerden farklı şekilde yer alan şifalandırmalar da bu eserde mevcuttur. Örneğin; eserde, Tatar kurdu olan kimsenin mıknâtisi üzerinde tutmasının bu illetten kurtulmanın yöntemi olduğu söylenmiştir oysa başka kaynaklarda mıknâtisin suyunu içmenin bu illetin şifası olduğu nakledilmiştir. Bununla birlikte yalnızca bu eserde yer alan şifalar da vardır. Örneğin, mıknâtis taşı başında taşıyan kişinin 366 beladan korunacağı söylenmiştir. Burada 366 sayısının zikredilmesi manidardır. Üzerinde taşıyan kişiye köpeğin zarar vermemesi, dokunmaması ifadesi de ilk kez bu metinde geçmektedir. Aynı şekilde mıknâtis taşından yapılmış bir tesbihin çekilmesinin de dileklerin kabul edilmesini sağladığı bu eserde yer almıştır.

Çalışmaya kaynaklık eden “Havâs-ı Mıknâtis” adlı eserin yazıldığı döneme ait; mıknâtis taşıyla şifalanma yöntemlerini göstermesi, bazı yöntemlere ilk kez yer verilmiş olması, 2 yapraklık hacmine rağmen söz varlığındaki zenginlik açısından dil, folklor ve halk hekimliği alanları için dikkate değer olduğu kanaatindeyiz.

2. Çeviri Yazı Metin

[46a]

Destür Efendim Hû

Havâş-ı mıknâtis

- (1) Mıknâtis taşını vaz ‘haml idecek hatunuñ şol budma
- (2) bağlasalar bi-izni’llâh vaz ‘-ı haml ide hattâ Hazret-i Süleyman ‘Aleyhi’s-Selâma
- (3) Cebrâ’il ‘Aleyhi’s-selâm ta ‘lîm idüb Hazret-i Belkıs’a eyledi. Kapudan
- (4) içerü ve mıknâtis ile girerken der‘akab vaz’-ı haml eyledi. Ve bu maşşûş
- (5) mıknâtis taşı risâlesinden nakl eylediğini tahrîr eyledim. Hâşta
- (6) üzerinde getüren âdem cemi ‘halkıñ gözine şîrîn görinüb her kişi
- (7) kande mu ‘azzez ve muhterem ola ve gam görmeyüb dâ’im şâd u handân ola.
- (8) Hâşta üzerinde getüren âdemiñ yürek oynamasını ve talîmâsını def ider.
- (9) Hâşta getüren âdem yıldırım işâbet itmez ve getüren âdemiñ ‘avratı hâmile
- (10) olmaz ve zinhar hâmile ‘avrat getürmeye. Zîrâ vaz’-ı haml ider. Hâşta
- (11) dâ’im evlâd düşüren ‘avrat şuya birağup şuyın içüreler. Hâşta
- (12) uyhu uyuyamayan âdem getürse suhûletle uyuya. Ve bu taşı başında

- (13) getüren âdem üç yüz altmış altı belâ ve kazâdan mahfûz ola. Hâşta
- (14) ma'sûm ağlayan olsa başı altına koyalar uyuya. Şarılığa şuya
- (15) birağup şuyın içüreler ve bir miqdâr getüre def'ola. Hâşta üzerinde

[46b]

- (1) getürene kelb urmaya. Hâşta şu bulunmayan yerde ağzına alsa şusuzluğu
  - (2) def 'ola. Hâşta Tatar kurdı olan kimesne üzerinde getüre def
  - (3) ola. Hâşta şarımşak sürseler hâşşası bâtil ola eğer sirke ile gusl
  - (4) iderse hâşşası yirine gele. Hâşta bundan tesbîh yapıdırup her neye
  - (5) meşgûl olup murâd iderse murâdı tiz hâşıl ola. Hâşta diliñi
  - (6) kanını buña sürseler pâre pâre ider meşhûrdur. Ve her kanķı evde
  - (7) olsa ol evde eyü dirlik ve şâdimân ve mesrûr ola. Dâ'imâ haşşa
  - (8) getüren göz ağrısından emîn ola. Hâşta gözünde kıl biten âdem
  - (9) ol kılı giderüb yerine sürseler bir daħi bitmeye. Hâşta ma'sûmların
  - (10) üzerinde kosalar dişleri tiz biter. Yine haşta başında getürmekliği
  - (11) göz nûrın ziyâde ider. Hâşta bir düşmanıñ kapusu eşiğine bir pâre
  - (12) timur ile defin olunsa dost olur. Hâşta mütekebbir kimse getürse
  - (13) kibri gide ve getüren âdemiñ her ne murâd iderse rast gele. Hâşta nisyânı
  - (14) def' idüb her ne işidirse unutmaya. Hâşta gâyetle semîn âdem üzerinde
  - (15) getürse ve yâhud şuyıyla gusûl eylese semüzliği def'ola. Ve şab
  - (16) oğlanıñ şu ile ezüb yüzine sürseler kıl bitmeye vesselâm
- 17 Rebî 'u'l-evvel 1302

3. Sadeleştirilmiş Metin

[46a]

Destur Efendim (izninizle) Hû (ismiyle)

Mıknatıs hususiyeti

- (1) Mıknatıs taşıyı doğum yapacak kadının sol bacağına
- (2) bağlasalar Allah'ın izniyle doğum yapar. Hatta Hz. Süleyman Aleyhi's-Selama
- (3) Cebrail Aleyhi's-Selam öğretmiştir ki O da Hz. Belkıs'a uygulamıştır. Kapıdan
- (4) içeriye mıknatıs ile girerken hemen doğum yaptı. Ve bu özel
- (5) taşı kitabından naklettiğini araştırdım. Hasta
- (6) üzerine uygulayan adam bütün halkın nazarında sevimli görünüp herkes
- (7) onu izzetle ve hürmetle karşılayıp o kimse hiç üzülmez ve daima mutlu olur.
- (8) Üzerinde tutulan adamın yürek oynamasını ve talimasını bitirir.
- (9) Üzerinde taşıyan adama yıldırım isabet etmez ve eşi hamile
- (10) kalmaz, o yüzden hamile kadına yaklaştırmasın yoksa kadın doğum yapar.
- (11) Sürekli düşük yapan kadınlar suda bekletip suyunu içerler.
- (12) Uyku uyuyamayan kimse tutsa güzelce uyur. Bu
- (13) taşı başında tutan kimse 366 bela ve musibetten korunur.
- (14) Masum bir çocuk sürekli ağlıyor ise başı altına koyulunca uyur. Sarılık için
- (15) suyundan içirirlerse bir miktarı ile ortadan kalkar. Üzerinde

[46b]

- (1) taşıyana köpek dokunmaz. Su bulunmayan yerde ağzına alan kişinin susuzluğu
- (2) gider. Tatar kurdu olan kimse üzerinde tutarsa ortadan
- (3) kalkar. Üzerine sarımsak sürülürse özelliği gider ve eğer sirke ile
- (4) yıkanır ise tekrar yerine gelir. Bundan tesbih yapıp her ne için
- (5) çekerse isteği hemen yerine gelir. Kişinin dilini
- (6) buna sürseler parça parça olur ki bu çok bilinen bir şeydir. Hangi evde
- (7) olursa o evde bolluk, bereket ve huzur olur. Sürekli görme zorluğu
- (8) yaşayan kimse ağrısından kurtulur. Gözünde kıl biten kimse
- (9) gözüne sürerse hemen kaybolur ve bir daha çıkmaz. Küçük çocukların
- (10) üzerine koysalar dişleri çabuk çıkar. Üzerinde taşıyan kimsenin
- (11) gözü kuvvetli görür. Düşman kapısının önüne bir parça
- (12) demir ile konsa o kişi dost olur. Kibirli bir kimse taşısa
- (13) kibri gider ve bu adamın her ne muradı varsa gerçekleşir. Unutkanlığı
- (14) giderir ve artık işittiği hiçbir şeyi unutmaz. Çok şişman bir kimse
- (15) uygulasa veya suyuyla yıkansa şişmanlığı gider.
- (16) Genç delikanlının su ile ezip yüzüne sürseler kıl çıkmaz vesselam.

4. Sözlük

'avrat: *i.* (Ar. 'avret "insanda örtülmesi gereken yer"den) halk ağzı. Kadın.

âdem: *i.* (Ar. *Âdem* < *İbr.*) İnsan, beşer.

bâtil: *sıf. ve i.* (Ar. *buṭlān* "boş ve hükümsüz olmak, boşa gitmek"ten *bâṭil*) Doğru ve sahih olmayan, gerçekle ilgisi bulunmayan (şey).

bit-: *geçişsiz f.* (Eski Türk. *büt-mek*) (Saç, tüy, kıl için) Çıkmak, uzamak.

bud: *i.* (Far.) *būden* "olmak"tan *būd*) Varlık.

dā'im: *sıf.* (Ar. *devām* "sürekli olmak"tan *dā'im*) Devam eden, devamlı, sürekli, fâsılasız.

da'imā: *zf.* (Ar. *dā'im*'in *tenvinli şekli dā'imēn* > *dā'imā*) Her vakit, her zaman, devamlı olarak, sürekli.

def' id-: *birl. geçişli f.* (Ar. *def'* + Türk. *etmek, eylemek*) (-i / -den) Savmak, uzaklaştırmak, kovmak.

defin: *i.* (Ar. *defn*) (Ölü için) Gömme, gömülme.

der'aḳab: *zf.* (Far. *der- eki* ve Ar. 'aḳab "arka" ile *der- 'aḳab*) Hemen, hemen arkasından, arkası sıra, akabinde.

destur: *i.* (Far. *destūr*) İzin, ruhsat, müsâade.

dîrlik: *i.* (Eski Türk. *tiriglik* > *tirilik* > *dirilik* > *dirlik*) Bir tedirginliği, üzüntü ve sıkıntısı olmama durumu, huzur, rahat, iyi geçim.

eyü: *s.* (Eski Türk. *edgü*<*äd* 'değer, kıymet, mal' + *isim eki gü/ "edgü>eygü>eyyü>eyü>eyi>iyi"*) İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı.

ğāyetle: *zf.* (Ar. *ğāyet*) Çok, pek, pek çok, son derece * *Ğāyetle zf.* (Araç *hâli ekinin kalıplaşmasıyla*) Aşırı derecede, çok fazla, son derece.

göz nûrı: *mec.* Bir işe sarfedilen göz emeği.

ğusl: *i.* (Ar. *ğusl*) Yıkanma.

ḫandān: *sıf.* (Far. *ḫandiden* "gülmek"ten *ḫandān*) Gülen, şen, neşeli.

- hâşıl:** *sıf.* (Ar. *huşûl* “meydana gelmek, elde etmek”ten *hâşil*) Husûle gelen, olan, meydana çıkan.
- hâşşa:** *i.* (Ar. *huşûşiyyet* “has olmak”tan *hâşş* > *hâşşa*) Bir şeye veya bir kimseye mahsus olan, yalnız onda bulunan hal, keyfiyet.
- havâş:** *i.* (Ar. *hâşşa*’nın çoğul şekli *havâşş*) Nitelikler, keyfiyetler, hassalar.
- ķande:** *s.* Far. Kazılmış, oyulmuş.
- ķankı:** *s.* Türk. (*ķanĝi*>*hangi*) İki veya daha çok şeyden bir tanesini belirtecek bir cevap istemek için kullanılan soru sıfatı.
- ķelb:** *i.* (Ar. *ķelb*) Köpek.
- ķıl bit-:** *f.* Türk. Bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek. Kıl çıkması.
- ķibr:** *i.* (Ar. *ķibr*) Büyüklük taslama, kendini herkesten üstün görme, burun büyüklüğü.
- ķimesne:** *i.* (< *ķim+ise+ne*) E. T. Türk. Kimse.
- ma‘şüm:** *sıf. ve i.* (Ar. *‘işmet* “günahsız olmak”tan *ma‘şüm*) Suçsuz, günahsız (kimse), bîgünah.
- maħfûz:** *sıf.* (Ar. *ħifz* “korumak, saklamak”tan *maħfûz*) Saklanmış, gizlenmiş.
- mesrūr:** *sıf. ve i.* (Ar. *surūr* “sevindirmek”ten *mesrūr*) Sevinçli, memnun (kimse), mutlu.
- meşĝül:** *sıf. ve i.* (Ar. *şagl* “bir şeyden alıkoymak”tan *meşĝül*) Bir şeyle uğraşan, bir iş yapmakta olan.
- meşhūr:** *sıf.* (Ar. *şuhret* “bir şeyi ünlü kılmak, ilân etmek”ten *meşhūr*) Herkesçe bilinen, adı sanı her tarafa yayılmış, ünlü, şöhretli.
- mıķnaţis:** *i.* (Ar. *mıĝnâţis* < Yun. *litos magnêtês* “Magnesia taşı” < *Magnèsia* [Tesalya’da bir şehir, Manisa]) Demiri, çeliĝi ve bâzı metalleri kendine çeken, orta yerinden asıldığı zaman hep kuzey-güney istikametini gösteren demir çubuk.
- mu‘azzez:** *sıf.* (Ar. *ta‘ziz* “aziz kılmak, kuvvetli kılmak”tan *mu‘azzez*) Hürmete lâıyık, büyüklük, yücelik, izzet ve şeref sâhibi.
- muħterem:** *sıf.* (Ar. *iħtirâm* “saymak, hürmet etmek”ten *muħterem*) Saygı gösterilen, saygıya lâıyık olan, saygı deĝer.
- murâd:** *i.* (Ar. *irâde* “dilemek, istemek, seçmek”ten *murâd*) Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç.
- mütekebbir:** *sıf. ve i.* (Ar. *tekebbur* “büyüklenmek”ten *mütekebbir*) Büyüklük taslayan, kendini beĝenmiş (kimse), kibirli.
- naķl eyle-:** *birl. geçişli f.* (Ar. *naķl* + Türk. *etmek, eylemek*) (Bir yerden başka bir yere) Götürmek, taşımak, aktarmak, geçirmek.
- nisyân:** *i.* (Ar. *nisyân*) Unutma.
- pare:** *i.* (Far. *pāre*) Parça.
- pāre pāre:** *i.* (Far. *pāre*) Parça parça.
- rast gel-:** *i.* (Far. *rāst*) Rastlama, tesâdüf. * Rast gelmek: Tasarlamadığı halde karşılaşmak, rastlamak, tesâdüf etmek.
- risale:** *i.* (Ar. *risāle*) Genellikle belli bir konuda yazılmış küçük kitap, broşür.
- şarılıĝ:** *i.* Kanda safra maddesinin artması sonucunda cildin, göz akının ve idrar, ter gibi bâzı vücut sıvılarının sarı renk almasıyla beliren hastalık.
- şarımsaķ:** *i.* (< *sarımsaķ, göçüşme ile sarmısaķ* < Eski Türk. *sarmısaķ* – *samırsak*; kökü belli deĝildir) Zambakgiller familyasından, toprak altında bir soĝanı olan, gövdesi uzun, yassı ve sivri uçlu yapraklarla sarılmış, keskin kokulu, iştah açma, damar genişletme, mikrop öldürme, tansiyon ayarlama vb. pek çok tıbbî hassaya sâhip, 30 - 100 santim yüksekliğinde otsu bitki. *Allium sativum*.

semîn: *sıf.* (Ar. *semn* “semiz olmak”tan *semin*) Besili, yağlı, şişman, semiz.

semüzlik: *i.* Semiz olma durumu

sirke: *i.* (Eski Türkçe’de geçen ve Farsça’da da bulunan kelimenin kökü kesin olarak belli değildir) [Orta Asya kökenli bir dilden Farsça’ya, oradan da Türkçe’ye geçmiş olabileceği gibi doğrudan doğruya Orta Asya dilinden de geçmiş olabilir] Bâzı çorbalara, yemeklere, salatalara ekşilik vermesi için konulan, halk arasında ateş düşürmesi ve ferahlatması için vücûda sürülen ekşimiş üzüm suyu.

suhûlet: *i.* (Ar. *suhûlet*) Kolaylık.

şab: *i.* (Ar. *şābb*) Genç erkek, delikanlı, civan.

şād: *sıf.* (Far. *şād* ve *mān* “kalan, benzeyen” ile *şād-mān*) Sevinçli, şād, mesrur.

şādimān: *sıf.* (Far. *şād* ve *mān* “kalan, benzeyen” ile *şād-mān*) Sevinçli, şād, mesrur.

ta’līm it-: *i.* (Ar. ‘ilm “bilmek, anlamak, öğrenmek”ten ta’lim) * Tâlim etmek: (Bir şeyi birine) Öğretmek.

taḥrīr eyle-: *i.* (Ar. *ḥarr* “düzeltmek, süslemek”ten *taḥrir*) Tahrir etmek (eylemek): Kalemle almak, yazmak.

Tatar kırdı - Tatarcık: *i.* Ilıman bölgelerde, özellikle Akdeniz çevresinde yaşayan, insanlara çeşitli hastalıklar bulaştıran, soktuğu yeri çok acıtan, 1,5 - 3 milimetre boyunda ufak sinek, yakarca.

tesbīḥ: *i.* (Ar. *subḥān* “Allah’ı tenzih ve takdis etmek”ten *tesbīḥ*) Allah’ı takdis ve tenzih etme, Hakk’ın her türlü kusurdan ve noksandan uzak olduğunu dile getirme.

timur: *i.* (Eski Türk. *temür* > *demür* > *demir*) Simgesi Fe olan element.

tiz: *sıf.* (Far. *tiz*) Çabuk, seri, tez.

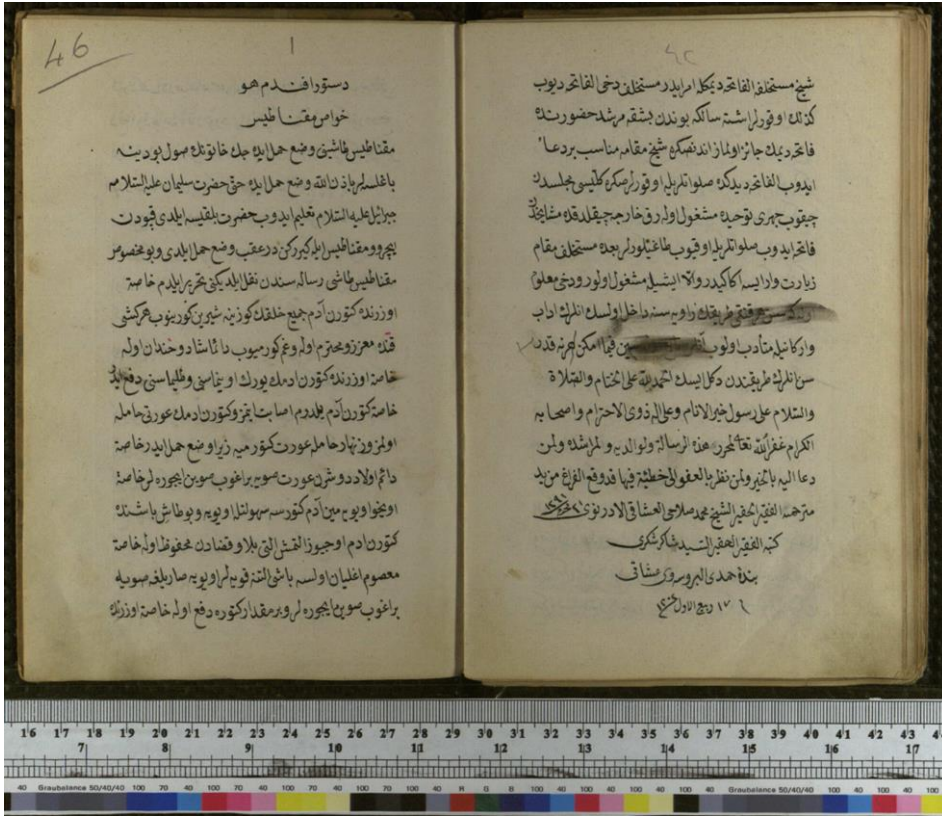
vaz'-ı haml: *i.* (Ar. *vāz* “koyma” ve *ḥaml* “anne karnındaki çocuk” ile *vāz’-i ḥaml*) Doğum yapma, çocuk doğurma.

vesselam: *ünl.* (Ar. *ve*, *harf-i târif el-* > *es-* ve *selām* “selâmet, kurtuluş” ile *ve’s-selâm*) “İşte o kadar, son söz bu” anlamında sözü kısa kesmek için kullanılır.

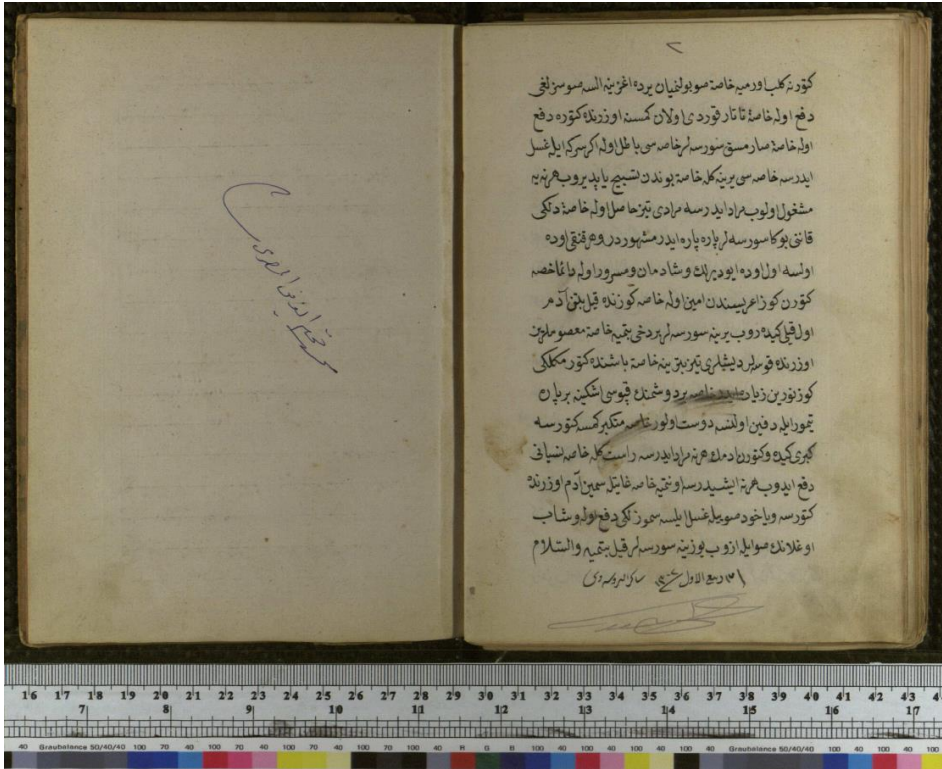
zinhar: *ünl.* (Far. *zinhār* – *zinhār*) Sakın, aman, asla.

ziyāde: *sıf.* (Ar. *ziyāde*) Fazla, çok.

Ek - Tıpkıbasım

Tıpkıbasım 1. Varak 46a

Tıpkıbasım 2. Varak 46b

Kaynakça

- Acun, H. (2010). *Türk Kültüründe Taşlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Argunşah, M. (1991). “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Muradi İsimli Cevhernamede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 1-20.
- Ayverdi, İ. (2016). *Kubbealtı Lugatı, Misalli Türkçe Sözlük, C III-III*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Ayverdi, İ.; Topaloğlu, A. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-II-III*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Ercan, E., Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Daşdemir, Ö. (2014). “18. Yüzyıla Ait Bir Risaleye Göre Mıknâtısın Dinsel-Büyüsel ve Tıbbi İşlevleri”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3/5, s. 54-68.
- Devellioğlu, F. (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, Ş. (2011). “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”. *Millî Folklor*, 23, ss. 120-132.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kanar, M. (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Kanar, M. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 4327/3 numaralı nüsha, <http://yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-havvas-bibar%C3%AEeye/79607>. Erişim tarihi: 09.01.2023.
- Murad, S.; Ateş, B. (2018). “Muhammed B. Garsü’-d-Dîn El Halebî’nin Cevher-Nâme’si”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, ss. 97-116.
- Şimşek, S. (2020). *Füyûzât-I Mıknâtiyye Metin-İnceleme-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırklareli.
- Tanyu, H. (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tek, R. (2021). “Anadolu Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Analojik Düşünce”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2021/18, s. 15-26.
- Uygun, A. (2013). *Seyyid Süleyman El-Hüseyinî’nin Kenzü’l Havâs Kitabındaki Dua ve Büyü Motifleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.
- Ünver, İ. H. (1993). “Çevriyazıda* Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, 11 (1), ss. 0-0

Destek ve teşekkür: Makalenin yazımında Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığından temin edilen dijital görsellerden faydalanılmıştır.